

İLK MANZUM TÜRKÇE-KÜRTÇE SÖZLÜK: NÛBIHARA MEZINAN

M. Zahir ERTEKİN*

Öz

Bir dilin varlığı ve devamlılığı için en önemli şey, sözlüklerdir. Onlar, bir milletin fikir ve kültür zenginliğidir. Dili gelecek kuşağa aktarmak için çok önemli bir kaynaktır. Sözlükler üzerine yapılan bu bilimsel çalışmalara bilimde, leksikografi denmektedir. İngilizceye de 1860 yıllarında geçen bu kelime, Yunanca “lexikographos” tan gelmekte olup “konuşmak, sözcük ve söz” gibi anlamlara gelir. Kürtçede ise buna “ferhengnasî” diyebiliriz. Bütün dillerde olduğu gibi Kürtçede de bu bilim vardır ve bu bilimle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Yardımcı eser açısından en önemli kaynak iki dilli sözlüklerdir. Tarih boyunca başka milletlerin dilini de öğrenmek de gerekli ve önemliydi. Bu gereklilik kimi zaman ilim için, kimi zaman ticaret için kimi zaman da halk siyaseti için gerekliydi. Birkaç yüzyıldır dünyanın değişimi, dünyadaki seyahatlerin daha kolay ve hızlı olması, başka milletlerin dilini öğrenmeyi de gerekli kılmıştır. Bu nedenlerden ötürü, insanoğlu iki dilli sözlüklere ihtiyaç duymuş ve bu sözlükleri oluşturmaya başlamışlardır. Bu sözlükler yabancı dil için kaynak oluşturmaktadır.

Manzum sözlük geleneği Klasik edebiyatın önemli bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür, Müslüman milletlerin birçoğunun eski edebiyatında yer almaktadır. Arap ve Fars edebiyatından sonra Türk edebiyatında pek çok örneği bulunan manzum sözlükler, son araştırmalarda Klasik Kürt edebiyatında da bu tradisyonun devam ettiği gözlemlenmektedir. Bu edebi tür, ağırlıklı olarak çocuklarda dil öğretimi, edebî zevkin teşekkülü, ezber yeteneğini geliştirmek suretiyle medrese eğitiminin temellerini oluşturma, Kur'an terminolojisine hazırlama ve aruz ilminin küçük yaşlardan itibaren aşına kılınması gibi önemli sebeplerden dolayı telif edilmiştir. Elbette bu sebeplerin yanı sıra çocuklarda özellikle iki dilde kelime dağarcığının erken yaşlarda arttırılması da yine bu telifatın sebepleri arasında sayılabilir. Ayrıca bu sözlüklerin yabancı bir dilin (ki bu çoğunlukla Arapça olmuştur) temelini atılması açısından da önemli vazifeler ifa ettiği söylenebilir.

Bu eserler, geçmişte özellikle medreselerde İslamî ilimlere yeni başlayan talebeler için fonksiyonel eğitim materyali olarak değerlendirilmişken, bugün malesef sadece araştırmacıların ilgi gösterdikleri önemli tarihi-edebi eserler olarak değerlendirilmektedir. Her biri kendi döneminin başta dil olmak üzere kültür, tarih ve günlük yaşam gibi önemli konularda birer vesika olan bu eserlerin bu tür yayınlarla genç nesile aktarılması ve kazandırılması son derece önemlidir. Makalemize konu olan sözlük Dilbikulê Cizîrî'nin *Nûbihara Mezinan* (Büyüklerin nevbaharı) isimli Türkçe- Kürtçe manzum sözlüğüdür. Bu eser Klasik Kürt edebiyatında manzum olarak bilinen sekiz adet sözlükten bir tanesidir. Türklere Kürtçe'yi aşına kılmak ve özellikle Türkçe bilmeyen Kürtlere Türkçe'yi öğretmek için yazılan bu eser, hem yetişkinlerde hem de çocuklarda iki dilin temel kelime ve kurallarının öğretilmesi, dinî ve ahlâkî nitelikli tavsiye ve nasihatlerde bulunulması amaçlanmıştır. Ayrıca, eserin hazırlanışında takip edilen metod, eserin hacmi ve öğretmede öncelik verilen kelime kadroları bakımından dikkate ve araştırmaya değer bir yapıdadır. Bu çalışmada bahsi geçen sözlüğün edebi açıdan tahlili, Klasik Türk ve Kürt edebiyatında önemli bir yeri haiz manzûm sözlük geleneğindeki yeri ve önemine dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Manzum Sözlükler, Kürt Edebiyatı, Türk Edebiyatı, Nûbihara

Mezinan

THE FIRST TURKISH – KURDISH DICTIONARY WRITTEN IN VERSE: NÛBIHARA MEZINAN

Abstract

The most important factor for the existence and continuity of a language is the vocabulary. Dictionaries reflect the richness of ideas and culture of a nation. They are significant resources that convey the language to future generations. The scientific studies conducted on dictionaries are called lexicography. This word, started to be used in English in 1860, originates from the Greek "*lexikographos*" and means "written or spoken words or sayings ". In Kurdish, it is called "ferhengzani". Just as it is in all languages, there is also science on Kurdish language and studies were conducted on that science. The most important supplementary resource is bilingual dictionaries. For individuals, the language of other people was a requirement and important since ancient times. This necessity was sometimes necessary for science, sometimes for trade, and sometimes for politics of the people. The changes that occurred in the world during recent centuries has made it possible to travel around the world easier and faster, and facilitated to learn the language of other nations. Thus, humankind needed bilingual dictionaries and they began to create these dictionaries. These dictionaries are the resources for foreign languages.

The tradition of dictionaries written in verse is a significant line of work in classical literature. This genre is found in the ancient literature of several Muslim nations. It could be observed in recent studies that this tradition continued in classical Kurdish literature, and there are several examples in Turkish literature as well as Arabic and Persian literatures. This literary genre has been authored mainly due to significant factors such as teaching language to children, formation of a literary taste, establishing a basis for madrasah education by improving the ability to rote, preparation for Qur'anic terminology, and familiarizing the students with the aruz prosody in early ages. Naturally, among these reasons, increasing the vocabulary of children, especially in the early years, could be considered as one of the objectives for this genre. Furthermore, it could be argued that these dictionaries have performed important functions in terms of establishing a foundation for a foreign language (which was mostly Arabic).

While these works have been regarded as functional educational material especially for those who attend Islamic science studies in the past, today, they unfortunately exist solely as important historical-literary works that only researchers are interested in. It is extremely important that these work, where each work documents important topics such as culture, history and daily life, should be transferred to younger generations through such publications. The dictionary that is the topic of the present article is Dilbikulê Cizîrî's "*Nûbihara Mezinan*" (the spring of the ancestors), a Turkish-Kurdish dictionary written in verse. This work is one of eight known dictionaries written in verse in classical Kurdish literature. The work, written to familiarize Turks with the Kurdish language and specially to teach Turkish language to Kurds who do not speak Turkish, aimed to teach the basic words and rules of both languages to adults and children, and to provide advice on

religious and ethical affairs. Furthermore, the oeuvre is worth consideration and investigation due to the structure of the method utilized in the work, the volume of the dictionary, and the words prioritized in teaching the language. In the present study, the weight and significance of the abovementioned dictionary in the lexicon tradition which is an important genre in classical Turkish and Kurdish literature will be addressed.

Keywords: Dictionaries in verse, Kurdish literature, Turkish literature, Nûbihara Mezinan

Giriş

Yazılışları itibarıyla sözlükler, iki kategoride değerlendirilir: Birincisi, vezin ve ölçü dâhilinde yazılan şiirsel sözlükler; diğeri ise günümüzde kullandığımız düz yazı şeklindeki sözlüklerdir. Manzum sözlükler, çocukların Kur’ân-ı Kerim’in ayetlerini ve Hadis-i şerifleri doğru okumalarını, onları ezberlemelerini kolaylaştırmayı ve bu ezberleme metoduyla da önemli miktarda kelime ve gramer kurallarını öğretmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu tür manzum yapıtlar, aruz eğitiminde katkıda bulunan ve yine ezber üslubuyla çocukların zekâsını geliştirmeyi amaçlayan didaktik eserlerdir. Yabancı dil öğrenmenin önemini inkâr etmek mümkün değildir. Bu anlamda manzum sözlükler, yabancı dil öğrenme bilincini en belirgin bir şekilde yansıtmaktadır. Şiirsel metinleri öğrenmek ve ezberlemek düz yazılardan daha kolaydır. Bu nedenle manzum türü eserler, yabancı dil öğrenimini kolaylaştırmayı hedeflemektedirler. Ezber metodunun hafızaya olan katkısı, pek çok araştırmacı tarafından bilinmektedir. Mesela, “Tuhfe-i Remzi” adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğün yazarı Ahmet Remzi Akyürek (1872-1944) eserinin ön sözünde bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Birçok töremizin değiştiği; bilgi yurtlarımızın öğrenme ve öğretme biçimlerinin yenilediği şu asırda vezinli lügat yazmayı, geriye dönmek ve boş bir düşünce sayanlar bulunacaktır. Ben ise başka düşünüyorum: “Ecdâd-ı izâm, eslâf-ı kirâm” dediğimiz büyük dedelerimiz ve ulularımız, insanları pek güzel anlamışlardır. Bir çocuğu bilgili, uslu bir adam etmek için ne gerekliyse ona göre davranmışlardır. Gençlik ve kocalık çağlarında Âdemoğulları, vezinli ve makamlı herhangi bir ses işittiklerinde kulak vererek istekle dinliyorlar. Beşikte ninni isteyen çocuklar, o uygun sesi dinleyerek mişıl mişıl uyuyorlar. Atalarımız, büyüyerek ninniden uzaklaşacak bir çocuğa öğretilcek şeyleri kolaylıkla okutmak ve o şeyleri onları unutturmamak için ninniye benzeyen sözlerle öğretmeyi bulmuşlar ve pek de faydasını görmüşlerdir.” (Karaismailoğlu, 1990, 60-61)

Bu maksatla şimdiye kadar yapılan tespitlere göre Türk edebiyatında 64 ve 8 Kürt edebiyatında da 8 Kürtçe sözlük bulunmaktadır. Bu sözlüklerin kahir eksekietiyi iki dilli olarak hazırlanmış (üç dilde hazırlananlar da bulunmaktadır) ve okuyucusuna bu iki dilde hizmet sunmaktadırlar. Dilbikulê Cizîrî'nin *Nûbihara Mezinan* (Büyüklerin Nevbaharı) isimli Türkçe-Kürtçe olarak hazırlanmış olduğu manzum sözlüğü, tespit edildiği kadarı ile Kürt edebiyatında manzum sözlükler içerisindeki ilk ve tek Türkçe-Kürtçe sözlüktür. Kürt edebiyatı literatüründe Ehmedê Xani'nin ilk manzum Kürtçe sözlüğü (Kürtçe- Arapça) üzerine Türkçe ve başka dillerde pek çok araştırma yapılmıştır. Ancak makalemize konu olan eser hakkında bugüne kadar ne Türkçe ne de Kürtçe herhangi bir çalışma, yayın, tanıtım yazısı v.s. yapılmamıştır. Dolayısıyla herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması, bizi bu çalışmayı yapmaya iten saiklerin başında gelmektedir. Sözlüğün Türkçe- Kürtçe olarak yazılmış olması ve bu yönüyle de alanında ilk olması konu açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Ayrıca böyle bir eserin sadece Kürtçe okuyabilenlere değil aynı zamanda

Kürtçe bilmeyenlere de ulaştırılması makalenin Türkçe olarak yazılmasını zorunlu hale getirmiştir.

Dilbikulê Cizîrî'nin *Nûbihara Mezinan* (Büyüklerin Nevbaharı) eseri, her ne kadar İstanbul'da basılmışsa da pek rağbet görmemiştir ki bu durum, neredeyse Kürtçe yazılmış eserlerin tamamı için geçerlidir. Zaten Kürtçe'nin yazarları ve okuyucuları genel olarak aynı kitle olup çok özel bir Kürtçe okuyucu kitlesi bulunmamaktadır. Kürtçe açısından teknik denilebilecek bir düzeyde yazılmış olan bu kitabın ise müşterisi çok daha azdır. Bu nedenle basılmış olmasına rağmen neredeyse hiç tanınmayan, bilinmeyen bir kitaptır. Eser hakkında herhangi bir değerlendirme ve eleştiri yazısı dahi yazılmamıştır. Bu açıdan da çalışmamızın, alanla ilgili çalışma eksikliğini kısmen gidereceğini söylemek mümkündür. Çünkü gerek Kürtçenin yeni yeni akademik çalışmalara konu edinilmesi gerekse klasik Kürt edebiyatıyla ilgilenen araştırmacı azlığı gibi nedenlerden dolayı manzum sözlükler konusunda kayda değer araştırmalar bulunmamaktadır.

Çalışmamızın konusu, Dilbikulê Cizîrî'nin *Nûbihara Mezinan* (Büyüklerin Nevbaharı) adlı eserinin tanıtımı, şekil ve içerik yönünden incelenmesi ve diğer manzum Kürtçe sözlükler içerisindeki konumunun değerlendirilmesi şeklinde olacaktır. Neticede elde edilen bulgular, sonuç bölümünde araştırmacıların dikkatine sunulacaktır. İlgili sözlüğün, Türk ve Kürt edebiyatı çevrelerine taşınmasında, tanıtılmasında ve bilinir kılınmasında makalenin bir nebze de olsa katkısı olursa, amacına ulaşmış olacaktır. Bu açıdan bu çalışmamızın bu alan için bir katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

1-Manzum Sözlük

1.1.Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Geleneği

İslamiyet'i kabul eden milletlerin; toplum, devlet, dil ve edebiyat alanında İslami geleneğin var ettiği olgular ekseninde bir yaşam ve yönetim biçimi oluşturdukları bilinmektedir. Şüphesiz bu etkinin en belirgin şekilde görüldüğü alanların başında dil ve edebiyat gelmektedir. Özellikle Kur'an dili olan Arapçanın ve bir edebiyat dili olarak Farsçanın daha iyi anlaşılabilmesi için Türk edebiyatında bu dillere yönelik çeşitli çalışmaların ve yönelmelerin kapısı aralanmıştır. Başta Arapça ve Farsça olmak üzere dil alanının çeşitli disiplinlerinde birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bu dil çalışmalarının başında da sözlükçülük geleneği gelmektedir. Bu sözlükçülük geleneğinin ilk etkileri İran edebiyatında görülmektedir. Mensur ve manzum olarak iki edebi türde de yazılan sözlüklerin ilk manzum örneğinin İranlı şair "Reşidüddin Vatvat (öl.1182) tarafından kaleme alınan *Nuķūdü 'z-zevâhir ve ukūdü 'l-cevâhir* isimli Arapça-Farsça sözlüktür. (Örs, 2012, s.574)

İslam'ın iki ana kaynağı olan Kur'an'ı Kerim ve Hadislerde geçen kavramları daha iyi anlamak için ilgili alimler tarafından sözlükçülük (Lügat) geleneği başlatılmıştır. İki dilli manzum sözlüklerin İslâm edebiyatındaki ilk örneği ise, 13. yy. yazarlarından Bedrüddin Ebû Nasr Mes'ûd b. Ebî Bekr el-Ferâhî'nin *Nisâbu's-Sibyân* isimli Arapça-Farsça sözlüğüdür. (Kılıç, 2006, s.67) Bu eser medreselerde Arapça öğretmek maksadıyla hazırlanmış ve ders kitabı olarak okutulmuştur. Aynı dönemde *Nisâbu's-Sibyân* taklit edilerek Şükrullâh b. Şemsüddîn Ahmed tarafından kaleme alınan *Zühretü'l-Edeb*, iki dilli manzum sözlük geleneğinin ikincisi olarak kabul edilmektedir. (Öz, 2010, s. 51)

Türk edebiyatında sözlük geleneği ise, Türklerin İslamiyet'e geçiş dönemi eserlerinin en önemlilerinden biri olan *Divânu Lügati't-Türk* ile başlar. Araplara Türkçeyi öğretmek, Türkçenin en az Arapça kadar gelişmiş bir dil olduğunu göstermek amacıyla Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılan bu eser, Arapça-Türkçe olarak kaleme alınmıştır.

Kaşgarlı Mahmud'tan sonra Türk edebiyatında sözlük çalışmalarının üç sahada devam ettiği görülmektedir. Bunlar: Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı edebî Türkçesi sahalarıdır. (İnce, 2002, s.176)

Konumuzun temel çıkış noktası olan manzum sözlük geleneği ise Arap ve Fars edebiyatının etkisiyle Türk edebiyatına girmiştir. Bunun ilk örneğinin Hüsâm b. Hasan el-Konevî'nin (öl. 1399) Arapça-Farsça sözcükleri kapsayan *Tuhfe-i Hüsâm* adlı eseri olduğu ifade edilmektedir. (Yurtseven, 2003, s. 28)

İlk Arapça-Türkçe manzum sözlük ise Abdullatif İbn Melek'in XIII. yüzyıl sonlarına doğru yazmış olduğu *Lugat-i Feriştioğlu*'dur. ((Akyürek, 2003, s. 64; Öztürk, 2016, s.5) Başlangıçta “Türkçe-Arapça”, “Türkçe-Farsça”, ve “Türkçe-Arapça-Farsça” iki dilli ve üç dilli şeklinde yazılan bu sözlükler 19. yüz yıldan itibaren Rumca, Ermenice, Bulgarca, Almanca, Boşnakça ve Fransızca gibi diller için de yazılmaya başlanmıştır. (Öztürk, 2016, s.5) Klasik Türk edebiyatında şimdiye kadar Farsça-Türkçe (24), Farsça-Arapça-Türkçe (14), Arapça-Türkçe (12), Farsça-Farsça (1), Arapça-Farsça (5), Türkçe-Rumca (2), Türkçe-Fransızca (1), Türkçe-Bulgarca (1), Türkçe-Ermenice (1), Türkçe-Arapça-Farsça-Afganca-Hintçe (1) ve Nevaî'nin *Divânı*'ndaki Çağatayca ve Moğolca kelimeleri gösteren sözlüğü de dâhil olmak üzere toplam 63 adet manzum sözlüğün yazıldığı tespit edilmiştir. (İnce, 2002, s.178)

Klasik Türk edebiyatında manzum sözlüklere aşağıdaki eserler örnek olarak gösterilmektedir. Bahâ'üddîn İbn Abdurrahmân-ı Magalkaravî'nin - *Ucûbetü'l-Garâyib fî Nazmi'l-Cevahiri'l-Acâyib* (827/1424), Şeyhülharemzâde Şeyh Abdülkerîmzâde - *Lugat-i Abdülkerîm* (978/1570), Sun'î-i Malatyavî - *Fethu'l-Fettâh* (1008/1599), Kayserili Gencî Pir Mehmed - *Genc-i Leâl* (1041/1631), Mustafâ Hâkî el-Üsküdârî - *Menâzîmü'l-Cevâhir* (1042/1632-33), Abdurrahman Zâhidî-i Konevî - *Tevfiye* (1133/1721), Şeyh Ahmed-i Antakî - *Se Zebân* (1135/1723), Eşref Feyzî - *Lugat-i Feyzî/Hoş Edâ* (1149/1736), Ahmed Resmî b. İbrahim-i Girîdî - *Nazm-ı Girîdî* (1153/1740), Mustafa İlmî b. İbrahim - *Tuhfetü'l-İhvân ve Hediyetü's-Sıbyân* (1160/1747), Mustafa Keskin b. Osmân - *Manzûme-i Keskin* (1171/1758), Osman Şâkir b. Mustafâ-yı Bozokî - *Müsellesnâme-i Şâkir* (1210/1795-96), Hasan Aynî - *Nazmü'l-Cevâhir* (1236/1821), Hayret Mehmet Efendi, *Tuhfe-i Se-Zebân* (1234/1819), Çemişkezekli Nasûh Efendi - *Tuhfe-i Nushî* (1839-1861 arası), Süleyman Hayrî - *Hayrî'l-Lugat* gibi eserlerdir. (1891'den önce) (Giynaş, 2015, s.154-155)

Türk edebiyatında görülen manzum sözlükleri nitelikleri bakımından üç gruba ayırmak mümkündür.

1. Sıbyan mekteplerinde ezberletilmek üzere hazırlanan sözlükler. Bu sözlüklerin amacı çocuklara öğretilmek istenen dilin kelime hazinesini kolayca ezberletmektir.

2. Sıbyan mektebini bitirerek bir üst seviyeye geçmiş olan çocuklar için hazırlanan, kelime sayısı biraz daha fazla ve zor kelimeleri ihtiva eden sözlükler.

Bir başka sözlüğe nazire olarak yazılan ve ilgili sözlükte anlaşılmayan kelimeleri açıklayan sözlüklerdir. (İmamoğlu, 1993, s. 102; Öztürk, 2016, s.4)

Genellikle mesnevi nazım şekliyle yazılan manzum sözlüklerin belli başlı bazı ortak biçimsel özellikleri bulunmaktadır. Bu biçimsel özelliklere bağlı olarak bir manzum sözlüğün şu beş ana bölümden meydana geldiğini söylemek mümkündür.

1. Giriş ya da mukaddime: Bu bölümde genellikle *Hamdele* ve *Selvele* yer almaktadır.
2. Sebeb-i te'lif: eserin yazılış amacını açıklayan bölümdür.
3. Naat ve münacaat: Peygamber efendimize övgü ve eser sahibinin münacaatı bu bölümde yer almaktadır.
4. Sözlük kısmı: Sözlük bölümleri kit'a şeklinde yazılır ve genellikle sözlük kıt'alarının başında o kıt'anın hangi aruz kalıbıyla yazıldığı belirtildikten sonra kelimelerin açıklamalarına geçilir.

5. Hatime. (Öztürk, 2016, s.3)

2. Kürt Edebiyatında Manzum Sözlük Geleneği

2.1.Kürtçe Manzum Sözlüklerin Kısa Tarihiçesi

2.1.1. Nûbihara Biçûkan

Ehmedê Xanî'nin 1683 yılında kaleme aldığı bir eserdir. Xanî'nin 33 yaşlarında yazdığı ve bin civarında Arapça kelimenin Kürtçe karşılıklarını içeren bu eser, kısa bir önsöz, 13 bölüm ve yaklaşık olarak 220 beyitten oluşmaktadır. Şiirsel bir anlatım üslubu olan bu manzum sözlük, besmele ile başlamakta, hamdele ve selvele ile başlangıç bölümü devam etmektedir. (Yıldırım, 2008, s. 40) Ehmedê Xanî, Nûbihara Biçûkan'ın giriş kısmında eserinin adını ve yazılış amacını belirtmektedir. Yine devamında çocuklara Allah'ı, Hz. Peygamberi ve sahabeyi tanıtmakta; ilk dört halife ve dört Sünni mezhep imamının isimlerini vermektedir. Sözlük kısmına geçen Xanî, her bölümün girişinde muhatap aldığı talebe çocuklara öğütler vermektedir. Kitabın sonunda ise kullandığı kelimelerin anlamlarını cümle içinde vererek ne mana kast edildiğinin pratik örneğini ortaya koymaktadır. Daha sonra Hz. Peygamber'den şefaatinin dilemekte ve kitabın yazılış tarihini mani şeklinde yazarak eserini bitirmektedir. (Yıldırım, 2008, s.33) *Nûbihar* Kürtçe'de "yeni bahar"a veya 'meyvelerin olgunlaşmadan önceki hali'ne verilen isimdir. *Biçûk* kelimesi ise 'küçük' ve 'çocuk' gibi anlamlara gelmektedir. Xanî, bu çalışmasını çocukların daha rahat ezberlemeleri ve okuduklarından keyif almaları amacıyla manzum biçiminde ve kafiyeli yazmıştır. Ayrıca Xanî, konuları ele alırken pedagojik bir anlayışla yakından uzağa, bilinenden bilinmeyene, kolaydan zora doğru bir metod izlemiştir. (Yıldırım, 2008, s.129)

Nûbihara Biçûkan, ilk olarak 1794'te Yusuf Ziyaeddîn Paşa'nın "*el-Hediyyetu'l Hemîdiyye fi'l luğeti'l-Kurdiyye*"¹ adlı Kürtçe-Arapça sözlüğüyle beraber İstanbul'da basılmıştır. İkinci basımı 1908'de olan sözlüğün, üçüncü basımı ise 1985'te Ehmed Hîlmî Qoxî'nin "*Gulzara Hemûkan*" adlı şerh çalışmasında Arap harfleriyle Diyarbakır'da yapılmıştır. Yine 1986'da Zeynelabîdîn Zınar tarafından Stockholm de basılmıştır. 2010 yılında Tehsîn Âbrahîm Doskî, Nûbehara Biçûkan'ı Kerbelâyî'nin *Mîrsadu'l- Etfal*'ı ile beraber basımını küçük bir önsözle tekrar yapmıştır. Son yıllarda ise Kadri Yıldırım hem Uluslararası "Ehmedê Xanî Sempozyumunda" konuyla ilgili uzun bir tebliğ sunmuş hem

¹ Bu sözlük Osmanlılar zamanında basılan ilk Kürtçe- Türkçe sözlüktür. Aynı zamanda bugüne kadar bilinen ilk Kürtçe- Türkçe sözlük olma özelliğini de haizdir. Ancak bu sözlük manzum değil klasik tarzda hazırlanmıştır. Bizim üzerinde çalıştığımız sözlük ise ilk manzum Kürtçe- Türkçe; Türkçe- Kürtçe sözlük olarak bilinmektedir.

de “Ehmedê Xanî Küliyatı” çalışması çerçevesinde ‘Nûbehara Biçûkan’ adlı kitabın geniş bir analizini yaparak Türkçe’ye çevirmiştir. (Pertev, 2012, s.120)

Tablo 1

Nûbihara Biçûkan Sözlüğü			
Bölüm	Beyit Sayısı	Vezin	Örnek Beyit
Destpêk	14		Hemd û Sena û Şukranî
			Ji bo wî Xaliqê Rehmanî
1	15	Hezec	Li me ferde bizanin resûlê xwo bi tehqîq
		Mefa’îlun, Fe’ûlun, Mefa’îlun, Fe’ûlun	Bi mewlûd hem bi medfen bi nasin da û baban
2	15	Recez	Zewc û recûl çi? Mêr, û jin, meret û zewcet û nîsa
		Mufte’îlun, Mefa’îlun, Mufte’îlun, Mefa’îlun	Walid bab û walîde da, şefîq û ex her dû; bira
3	11	Remel	Qidrê dîze, qes’e kase, xubzê nan
		Faîlatun, Faîlatun, Faîlat	Lehmê goşte, tebxê pehtin, neyê xav
4	11	Recez	Hatim eteytû, atî tîm, wî hat eta, fî were
		Mustef’îlun, Mustef’îlun, Mustef’îlun, Mustef’îlun	E’teytû minda, xuz bigir, ircî’ vege, izheb here
5	7	Recez	Meqtûlî kuştî, mexsûlî şîştî
		Mustef’îlatun, Mustef’îlatun	Meytet mirar e, merqed xwo gor e
6	11	Mûdarî	Rumman hinar e, cunaz gulnar e, tîn hijîr e
		Mef’ûlu, Fa’îlatun, Mef’ûlu, Fa’îlatun	Qissa xiyar e, dewfes pîvaz e, sewmî sîr e
7	18	Remel	Şeyx û sofîfî keramet ‘ilm û xwendin hem’emel
		Faîlatun, Faîlatun, Faîlatun, Faîlatun	Xilwet e hîcre, terîqa te şerîet bê xelet
8	18	Besî	Hîvînemayî kî ye? Mublis û ayis qenût
		Mufte’îlun, Fa’îlun, Mufte’îlun, Fa’îlun	Asîn û pola çi ne? Herd û enis û zeker
9	10	Hezec	Zahib çi ye? Ê çûyî, musteqbelî; ê bêtin
		Mef’ûlu, Mefa’îlun, Mef’ûlu, Mefa’îlun	Madî çi? e wê borî, baqî çi? E wê mayî
10	9	Recez	Mufte’îlun, Mufte’îlun, Mufte’îlun, Mufte’îlun
		Mufte’îlun, Mufte’îlun, Mufte’îlun, Mufte’îlun	Ev recez a metwiyye da qenc bizanî tû bira
11	16	Hezec	Herçî kesê ‘ilmekî qenc xwendiyê
		Mufte’îlun, Mufte’îlun, Fa’îlun	Dewlet e ger wî bi esl zaniye
12	14	Hezec	Bizan çar in ‘enasir; ax û av û ba û agir
		Mufte’îlun, Mefa’îlun, Mufte’îlun, Mefa’îlun	Mewalîdin ev e hersê; nebat û me’den û heywan
13	48	Mûteqarib	Zivistan şîtaye û havîn e seyf
		Fe’ûlun, Fe’ûlun, Fe’ûlun, Fe’ûl	Behar e rebî û peyîz e xureyf
Toplam	217		

2.1.2. Gulzar

Mela İsmâîlê Bazîdî’nin 1655-1710 yılları arasında yazdığı *Gulzar* isimdeki bu çalışması, Ehmedê Xanî’nin “Nûbihara Biçûkan” eseri gibi Kürdistan medreselerinde okutulmuştur. Kürtçe-Arapça-Farsça üç dilde hizmet veren bu sözlükte Kürtçenin Hakkârî ve Bazîdî ağızları kullanılmıştır. Ne yazık ki yukarıdaki malumatlar dışında kitap hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Kaynaklardan anladığımız kadarıyla *Gulzar*, Kürt medreselerinde okutulan ve üç dilin beraber verildiği manzum bir sözlüktür. (Minorsky, 1997, s. 114)

2.1.3. Luğetnamey-i Ehmed

Şeyh Maruf Nodeyî tarafından yazılmış olan bu çalışma, Kürtçe-Arapça şeklinde bir sözlüktür. Eser ilk kez Seyîd Huseyn Huznî tarafından Revanduz’da 1926’da basılmıştır. (Pertev, 2012, s.26) Çeşitli baskıları yapılmış olan bu sözlük, halen Irak Kürdistan bölgesinde yaygın bir biçimde okunmaktadır. Elimizdeki nüsha 1970 yılında

İran'ın Sinê şehrinde basılmış olup jenerik sayfasında yedinci basımı olduğu ve 'İntişarata Kurdistan' yayını olduğu yer almaktadır. Aynı şekilde elimizdeki baskıda sözcükler için resimler de yer almaktadır. Kitabın kapağında resimlerin Ebdurrehman Mehmûd tarafından hazırlandığı yazılmaktadır. Bir giriş ve iki bölümden oluşan eserde 370 beyit ile yaklaşık olarak 1350 Arapça kelime ve onların Kürtçe/Soranice karşılıkları yer almaktadır. (Nodeyî, 1953, s. 9)

Tablo 2

Luxetnameyê Ehmedî Sözlüğünde Bulunan Kelime ve Beyit Sayısı		
Beş	Hejmara Beyta	Beytek Jê Beşê
Destpêk	13	Bi namê Xweday heyyê la yemût Perweredegarê mulk û melekut
1	343	re 's sere 'eyn çawe Beden qalib, ism nawe
2	17	zehere, lah, beda; derket Erîfê nasî, be'ese nardî
Toplam	373	

2.1.4. Mîrsad'ul Etfal

Şeyh Muhemmed Kerbelayî tarafından yazılan bu eser, Kürtçe-Farsça olarak manzum edilmiş bir sözlüktür. Bir giriş ve on dört bölümden oluşan sözlüğün tamamı 320 beyittir. Eserde takriben 1155 Farsça sözcük ve onların Kürtçe karşılıkları yer almaktadır.

Tablo 3

Mîrsad'ul Etfal Sözlüğünde Bölüm, Beyit Sayısı Vezin ve Örnek Beyit				
Bölüm	Beyit Sayısı	Kelime sayısı	Vezin	Örnek Beyit
Destpêk	25		Hezec	Bi ismê padişahê 'alemaray
			Mefa'îlun mefa'îlun fe'ûlun	Bi hemdê zî'î-celalê nutqibexşay
1	15	98	Hezec	İlim ez behrê insan dewletê dunya û 'uqba ye
			Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun	Kesê 'alim muheqqeq tacidarê her du dunya ye
2	18	99	Recez	Mustef'îlun Mustef'îlun Mustef'îlun Mustef'îlun
			Mustef'îlun Mustef'îlun Mustef'îlun	Salim musemmen bit recez, mislê mûhîta Hindî ye
3	19	86	Munserîh	Cam û peyale qedeh, encomen e cemiyet,
			Mufte'îlun fa'îlun mufte'îlun fa'îlun	Mêrg e bizan sebzezar, bêxwedî ye bineva,
4	16	63	Hezec	Naskirn e şinaxten, hem sûrax e qulik, ey can,
			Mef'ûlun mefa'îlun mef'ûlun mefa'îlun	Rakirn e çi? engîxten, hem walide ye marû,
5	12	41	Recez	Bisyar û bes pur pûr, û poser kur,
			Mustef'îlatun mustef'îlatun	Mox çi ye? kafir, çûyîn e reften,
6	18	46	Ser'î	Çapik û çalakî sivikbûyin e,
			Mufte'îlun mufte'îlun fa'îlun	Çeste çi? Nexme, keçel e hem çeseng,
7	7	30	Recez	Elfexten û elfaxiten elfiden û endûxiten
			Mufte'îlun Mufte'îlun Mufte'îlun Mufte'îlun	Herçar berhevdan e, hem qasid e olax, insan e kîk
8	25	94	Remel	Edl û muhlet hesret û te'cîl û tirs
			Fa'îlatun fa'îlatun fa'îlun	Zînihar e, zîver e zînet yeqîn!
9	13	51	Mûzarî	Tî nab xewn, û merdad temmûz, û ab qedr e,
			Mef'ûlun fa'îlatun Mef'ûlun fa'îlatun	Pedrûd wida' xuwestîn, mûyê heram e bane,
10	25	125	Remel	Ahîramen ahîrîmen ahîrîme ehremen
			Fa'îlatun Fa'îlatun Fa'îlatun fa'îlat	Ahîren ehîrîme ehren cumle şeytan, do ye dûş,
11	10	33	Hezec	Pevazî purşewat e, kesê bêdil xonokcan,
			Mefa'îlun fe'ûlun mefa'îlun fe'ûlun	Tîjîbûn e lemalem, tekebbur xodperistî,
12	9	55	Wafir	Kaşane û gulbe hucre binas!, Pîrahen e çi? Pêşîr û kiras,
			Mefa'îletun Mefa'îletun Mefa'îletun	Postan e sedî, evreng e serîr, conban e leqandin, nav e miyan,

13	15	103	Recez Mustef'ilatun Mustef'ilatun Mustef'ilatun	Tasa û tase xemm û melalet, tarîn û tarî her du ne tarî, Taras mûf'bûn, barû hesar e, badber mura'î, muhtacî ye gaz,
14	65	231	Mûteqarîb Fe'ûlun fe'ûlun fe'ûlun fe'ûl	Pejeng e kilîd, û birîn e figar, Pejûlîş perîşan, û seyd e şîkar,
Dawî	28		Hezec Me'af'îlun me'af'îlun fe'ûlun	Ku tenha em di bin axê bimînî Jihvket yû dilê şeq dê bimînî
Toplam	320	1155		

2.1.5. Dû Rişte

Eserin orijinal adı 22. Beyitte şöyle belirtilmektedir:

Bom henînewe be şîwey edeb

(Dû Rişte)y luxet bo Kurdî 'Ereb

Muderris eserini müslümanların kardeş olduğunu ve bu sebeple birbirlerinin dillerini bilmeleri gerektiğini dile getirir:

Hemû nişteciye yek niştiman in

Ebê zûbanê yekter bizanin

Bû jînê bira li gel bira da

Le yek niştiman le yek mawa da

Şekil yönünden bakıldığında sözlük 110 sayfa ve 21 bölümden oluşmaktadır. Bölümler kelimelerin konularına göre tasnif edilmiştir. İlk 14 beyitte hemdele, selwele ve takip eden diğer 9 beyitte de eserin yazılış sebebi dile getirilmiştir. Son bölüm Arapça'da üç harfli fillere ayrılmıştır. Sözlükte toplam 1761 beyit ve 3618 Arapça sözcüğün Sorani karşılıkları verilmiştir. En geniş bölüm 20. Bölümdür. Bu bölümde 604 beyit ve 1215 kelimeye yer verilmiştir. Eserde Arapça kelimeler parantez içinde yazılmıştır.

Eserin akide, fıkıh ve sarf yönü de vardır. Müderris eserin bir çok yeride kelimeleri şerh etmektedir.

(Heyy)e zînduwe, ('elîm)e zana

(Qadir)e xawen hîz û tewana

(Wûdû) des niwêj e pêwiste însan

Des niwêjê bi bî le bo niwêjekan

Kitabın kapağında “Duruşte, Manzum Arapça-Kürtçe Sözlük” şeklinde yazı vardır. Hazırlayan kişi olarak da “Mamoste Mela ‘Ebdulkerîm Muderris” yazılıdır. İlk kez 1970 yılında İran'ın Sinê şehrinde ‘Întişarati Kurdistan’ basımevi tarafından yayımlanmıştır. (Muderris, 2001, s. 39)

Tablo 4

Dû Rişte Sözlüğü ve Örnek Beyitler				
Bölüm	Bölüm Adı	Beyit Sayısı	Kelime Sayısı	Örnek Beyit
1		413	657	Nebî Xeberdar ye'nî Hewal zan Xwawen ayîne li ser rûyê cîhan
2	Ewsaf	174	407	Eqre' keçel e, E'rec boşel e Eşell e'zayê xawen şeले
3	Sifetekanî İnsan	48	112	Ruşd û reşed û ihtîda ye'nî Be heq geyştin ebî bizanî
4	Ehwalê İnsan	30	84	Î'ta pîdane, exz wergirtin Îtlaq berdane, însak ragirtin
5	Cem û colê ademîzad	12	35	İddica' belê me'nay palkewtin İstîlqa ye'nî be piştta kewtin
6	Pakî ve Xwainî İnsan	29	48	Nezafet pakî, tenzîf pak kirdin Adabê dîn e pakî ra girtin
7	Cil û Berg	42	89	Kiswe poşak e, hem sewb û libas Qeba kewa ye, qemîs çi? Kiras
8	Mal û Pêwistiyekanê Navmal	13	30	Dar ye'nî xanû, bab çi? Derga ye Ritac, derwazey gewre bîna ye
9	Pêwestiyê Xanûbere	61	154	Icanet, setlî le cî damezraw le bo xwoştin ya cil le ser aw
10	Pêwistekanî Dartaşî	12	33	Tebr tewerzîn, hisn û qel' û fas Be me'na tewirn bizane be xas
11	Pêwistekanî Felah	8	22	Mîmsehet û mîswat bo rêkey zewey Ta yek san ebî berz legel newey
12	Esbabê Welax û Welaxdarî	8	20	Cill cil, Serc zîn e, belê qerebûs Berzey li zîna be kurdî kelîpûs
13	Awedanî û Mamelew Alûyl	26	65	Qeryet ye'nî dê, qesebe nîmçe şar Mîsr û Medîne û beled kore şar
14	Saxî û Nexweşî û Derdûdar	64	115	Da û 'illet derd e, dewa derman e Demad mûşemmayê ser brînane
15	Zwarden û Herçî Peywendî Pê we bî	27	80	Tahûn û reha be me'na aş e Tehn harîn e, hecer berdaş e
16	Mîwew Dextl û Dan û Dar û Dirext	27	54	Erset deştî rût bê dirext û dar Eqar be me'na dar û zewî û zar
17	Nawê Gelîk Darû Dirext	14	51	Eyk û herec û keydet le gel xab bû daristan e ey 'alî cenab
18	Nawê Gul û Giyay Bunxweş	12	20	Zehra dar gule, zehr ye'nî gul Bo gul enalîy hemîşe bulbul
19	Hendî Le Nebatattay Ke İnsanû Heywan	15	44	Xes çi? Kahuwe, esef kewer e Kurfus kerewez, cet çi şewer e
20	Heywanat	604	1215	Sewr çi? gacot e, sewret bo manga Beqer bo cînse lê nîr û le ma
21	Ew Kelîmatey Ke Be Sê 'Irab Hatûn	122	283	Emm be me'na qesd e, imm munaseb e Umm daykey tuyew qedrê wacib e
Toplam		1761	3618	

2.1.6. Nûbihara Qur'anê

Kuran Nubihar'ı adındaki eser Mela Mehmud Tîruwayî tarafından kaleme alınmıştır. Sözlükte 1000'e yakın Kuran-ı Kerim'de geçen anlaşılması problemlili olan müşkil kelimelerin Kürtçelerine yer verilmiştir. Kuran-ı Kerim'in 114 sûresi kronolojik olarak takip edilmiş ve şairin seçtiği müşkil kelimelerin Kürtçe karşılıkları şiirsel bir tarzda verilmiştir. (Aykaç, 2015, s. 12)

Tablo 5

Ferhenga Quranê Sözlüğünde Sure İsimleri ve Beyit Sayıları								
Beş	Navê Suretan	Hejmara Malikan	Beş	Navê Suretan	Hejmara Malikan	Beş	Navê Suretan	Hejmara Malikan
1	Fatîhe	8	31	Sad	3	61	Nazîat	13
2	Beqere	234	32	Zumer	4	62	Ebese	4
3	Alfîmran	186	33	Xafir	6	63	Tekwîr	7
4	Nîsa	131	34	Duxan	4	64	Înfitar	2
5	Maîde	53	35	Ehqaf	4	65	Muteffifîn	3
6	En'am	68	36	Qîtal (Muhemmed)	5	66	Înşîqaq	5
7	Eraf	106	37	Feth	5	67	Burûc	5
8	Tewbe	53	38	Hucûrat	3	68	Tariq	4
9	Yûnûs	12	39	Qaf	4	69	E'la	1
10	Hûd	38	40	Zariyat	5	70	Xaşiye	7
11	Yûsûf	32	41	Tûr	5	71	Fecr	7
12	Re'd	15	42	Necm	9	72	Beled	7
13	Îbrahîm	17	43	Qemer	7	73	Şems	4
14	Hicr	18	44	Rehman	7	74	Leyl	3
15	Nehl	49	45	Waqî'e	13	75	Duha	2
16	Kehf	24	46	Hedîd	3	76	Tîn	4
17	Meryem	24	47	Mucadele	4	77	Îqre'	3
18	Ta-ha	25	48	Heşr	9	78	Beyyîne	4
19	Enbiya	23	49	Cumû'e	4	79	Zilzal	2
20	Hec	24	50	Mulk	6	80	Adîyat	5
21	Mu'mînûn	16	51	Nûh	10	81	Qari'e	4
22	Nûr	11	52	El-Haqqeç	8	82	Humeze	5
23	Furqan	33	53	Me'aric	8	83	Fîl	5
24	Neml	10	54	Cin	6	84	Ma'ûn	4
25	Qeses	10	55	Muzemmîl	7	85	Kewser	1
26	Rûm	2	56	Mudessîr	5	86	Tebbet	3
27	Loqman	2	57	Qiyamet	4	87	Îxlas	3
28	Ehzab	10	58	Însan	5	88	Feleç	3
29	Fatîr	4	59	Murselet	8	89	Nas	4
30	Yasîn	10	60	Nebe,,	8	90	Beşa Dawiyê	5

2.1.7. Nûbihara Mezinan

İlgili makalenin konusu olan bu sözlük, ayrıntılı bir biçimde ele alınacağından burada üzerinde durulmayacaktır.

2.1.8 Nûbehara Mizgefta Sîriyê

Bu sözlük, Abdussettar Rêkanî tarafından kaleme alınmıştır. Sözlük Arapça-Kürtçe olup 1330 sözcük ve 54 sayfadan ibarettir. El yazma olan bu eser henüz yayımlanmamıştır. Elimizde mevcut nüshası üzerine çalışmalarımız devam etmektedir. Rêkanî eserini 2014 yılında tamamladığını dile getirmektedir. Orijinal adı *Nûbehara Mizgefta Sîriyê* ise de Rêkanî, eseri basıma verirken bu ismi *Nûbehara Nûcewanan* şeklinde değiştireceğini ifade etmiştir. (Rêkanî ile görüşmeden, 2016)

3. Türkçe-Kürtçe Manzum Sözlük: Nubihara Mezinan

3.1.Müellif

Asıl adı Abdulkadir Bingöl'dür. Dilbikül onun mahlasıdır. Dilbikül *yaralı yürek* anlamındadır. 1953 yılında Şırnak'ın Cizre ilçesinde doğmuş. Hem resmi okullarda temel eğitimini hem de bölgenin çeşitli medreselerinde Arapça tedrisatını tamamlamıştır. 1995 yılında Açık Öğretim Fakültesinin Sosyoloji bölümünü bitirmiştir. 1996 yılında Karayollarında emekli olmuştur. Şimdiye kadar telif veya çeviri olmak üzere yedi eseri yayımlanmıştır. a. Minyeli Abdullah- Çeviri-2003, b. Gotinê Pêşyan û Biwêjên Herêma Botan (Botan Yöresinin Deyim ve Atasözleri- 2005; c. Kulîkên Baxê Botan- 2008; d. Rîsaleya Nameyan (Mektubat- Said Nursi- Çeviri; e. De Were Nekene (Gel de Gülme-Kürtçe Fıkralar- 2011; Nûbihara Mezinan- 2015; f. Tîjkekan (Lemalar- Said Nursi- Çeviri)

3.2.Sözlüğün Telif Sebebi

Şair-yazar Dilbikülê Cizîrî eserinin girişinde bu çalışmayı te'lif nedenini şöyle izah etmektedir: Her şey “De were Ehmedê Xanî Melayî tu bi xwe'r bîne” adlı şiirimin hazırlık aşamasında ortaya çıktı ki, söz konusu şiirimde Kürtçeden uzak yarı Türkçe yarı Kürtçe konuşmaların eleştirisini yapıyordum. Ondan önce böyle bir niyetim yoktu. Şiirimi hazırlayıp internette yayımladıktan sonra pek çok Kürtçe sever arkadaşım şiirden hoşlandıklarını belirttiler. Mesaj üzerine mesaj atarak takdirlerini ilettiler. Bu elektronik mesajlarda benden istenen şiiri geliştirerek bir kitap şeklinde yayımlamamdı.” (Cizîrî, 2015, s. 7-8) Neticede müellif de bunun gereğini yaparak eserini yazmıştır. Aşağıdaki beyitler eserin telif sebebini izah etmektedir:

Min xwest ji zîman re kim xebatê

Bona wejîna wê kim lebatê

Rizgar bikim ez, nebîte wînda

Da ew nemirit li şehr û gunda

Hazîr bikim ez, bi Kurdî ferheng

Da ew di dinê de bit xwedî deng

Emma ne wekî yê din bi pexşan

Helbesteke rewneq û we rexşan

Da dijmin û dost û tev de bende

Hay jê çêbe Kurdî dewlemend e (Cizîrî, 2015, s.21)

3.3.Sözlüğün Adı Ve Telif Tarihi

Sözlüğün adı *Nubihara Mezinan*'dır. Yazar, sözlüğü yazmaya karar verdiği zaman bu sefer *isim üzerine yoğunlaşmıştır. İsim serüvenini kendisi şöyle ifade etmektedir:*

“Eserin ismi üzerine bir müddet düşündüm. Bu konuyu pek çok arkadaşla da müzakere ettim. Onların teklif ve tavsiyelerini de masaya yatırdım. Bütün bu süreçten sonra Nubihara Mezinan adının uygun olacağına kanaat getirdim. Bunu özellikle yetişkin Kürtlere Türkçe'yi öğretmek için uygun buldum. Adını da Ehmedê Xanî'nin Nubihara Biçûkan isimli eserinden ilham alarak netleştirdim”. (Cizîrî, 2015, s. 8)

Müellif ile 26 Nisan 201'de yaptığımız görüşmede eserini 2008 yılında yazmaya başladığını, yazma işinin 4 yıl devam ettiğini; eseri yazarken en çok Zana Farqînînin ve İzolî'nin Türkçe-Kürtçe sözlükler ile Cizîra Botan mıntıkasında halk arasında çokça kullanılan kelimeler temel başvuru kaynakları olduğunu dile getirmiştir. Eser ilk defa 2015 yılında İstanbul'da Nubihar yayıncıları tarafından 336 sayfa olarak basılmıştır.

3.4. Sözlüğün Dili ve Alfabeti

Eserin dili Kürtçedir. Cizîrî, sözlüğünde Celadet Alî Bedirhan'ın 1932 yılında tertip ettiği ve Şam'da çıkardığı Hawar (İmdat) dergisinde ilk defa kullandığı 31 harften oluşan latin alfabesini kullanmıştır. Cizîrî, başta sadece Kürtlere Türkçeyi öğretmek maksadıyla yazmaya başladığını ancak tavsiyeler üzerine Kürtçe'yi öğrenmek isteyen Türklere de hitap etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle Latin-Kürt alfabesinde olup Latin-Türkçe alfabede olmayan kelimeleri kullanmadığını dile getirmektedir. ”(Cizîrî, 2015, s. 8) Başta örneğin " Dügün" sözcüğünü Latin-Kürt alfabesine uygun olarak ve Kürtçe telaffuz edildiği gibi "duxun" olarak yazdığını; "Boğmak" sözcüğünü "Boxmak"; "Söz" kelimesini "Soz" v.s. olarak yazdığını ancak daha sonra bunların tamamını Türk Dil Kurumunun öngördüğü Türkçe kurallara uygun bir şekilde yazdığını belirtmektedir. ”(Cizîrî, 2015, s. 8) Bu şekilde sözlükteki Kürtçe kelimeler Bedirhan'ın oluşturduğu Latin alfabesine uyumlu ve Türkçe kısımları da Türk Dil Kurumu'nun belirlediği imla kurallarına uygun bir şekilde hazırlanmıştır. Bununla her iki dilin okuyucularının azami istifadesi gözetilmiştir.

3.5. Nubihara Mezinan

Nûbihara Mezinan büyüklerin nevbaharı/yenibaharı anlamındadır. Bu, sözlüğün büyükler için yazıldığı anlamına gelmektedir. İlham kaynağını Kürt şairi Ehmedê Xanî'nin *Nûbihara Biçûkan* adlı sözlüğünden (Küçüklerin Nevbaharı) almaktadır. Nitekim Irak'ın kuzeyindeki Duhok kentinde yine Kürtçe'nin Kurmanci lehçesinde hazırlanan *Nûbehara Nûcuwanan* (Gençlerin Nevbaharı) isimli manzum Kürtçe- Arapça sözlük de, Ehmedê Xanî'nin bahsi geçen sözlüğünden ilham alarak hazırlanmış ve aynı şekilde ismini de Xanî'nin sözlüğünden almıştır. Bu şekilde Klasik Kürt Edebiyatı'nda insan ömrünün üç ayrı devresine atıfta bulunarak, insanın üç dönemini simgeleyen üç ayrı manzum sözlük karşımıza çıkmaktadır.

Nûbihara Mezinan sözlüğü, bilinen ilk ve tek manzum Türkçe-Kürtçe sözlüktür ve bugüne kadar tespit edilen sekiz adet Kürtçe manzum sözlüğün hazırlanış tarihine göre yedinci sıradadır. Sözlük hem beyit sayısı hem de sözcük sayısı bakımından manzum şeklinde yazılmış en büyük Kürtçe sözlüktür. Toplam 3337 beyitten oluşan Sözlükte 13.104 Kürtçe ve 8268 Türkçe sözcük bulunmaktadır. Aruz vezniyle yazılmış olan eser,

aruzun beş kalıbını ihtiva etmektedir. Sözlük, Kürtçenin Kurmanci lehçesinde Botan-Cizre şivesi ağırlıklı olmak üzere, şairinin geniş Kurmanci bilgisi ve Kürtçe'ye olan hâkimiyeti dolayısıyla standart Kurmanciye yakın bir tarzda kaleme alınmıştır.

Bir giriş ve iki bölümden oluşan sözlüğün birinci bölümü yirmi altı alt bölümden; ikinci bölümü ise yedi alt bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümü Türkçe- Kürtçe olan sözlüğün ikinci bölümü ise Kürtçe- Kürtçe olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümün birinci bendi “Pesnê Xwedê/Cenab-ı Hakkı Sitayiş ve Övgü” başlığını taşımaktadır. Şairin Kürtçe kaleme aldığı bu bölüm 14 beyitten oluşmaktadır. İlk beyti şöyledir:

Destpê dikim ez bi navê Ellah Allah adıyla başlarım
Meqsûd Ew e her ji bo me wellah Vallahi bizim için asıl maksat odur

Birinci bölümün ikinci bendi “Gazî Bo Xweda/ Allaha Yakarış” başlığını taşımakta ve 21 beyitten oluşmaktadır. Bölüm, aruz vezninin Mef’ulu/ Mefaîlun/ Feulun kalıbıyla yazılmıştır. İlk beyti şöyledir:

Ewwel tu yî bil ji wê jî Axir Evvel sensin hem ahir sen
Batin tu yî hem digel wê Zahir Batin da sensin Zahir de sen

Birinci bölümün üçüncü bendi 45 beyitten oluşur ve “Zimanê Bêxwedî/ Sahipsiz Dil” başlığını taşımaktadır. Şair bu bölümde ağırlıklı olarak anadilin önemi üzerinde durmaktadır. Diğer iki bendte olduğu gibi bu bend de de aruz vezninin Mef’ulu Mefa’îlun Fe’ûlun kalıbıyla yazılmıştır. İlk beyti şöyledir:

Derd û meraqa zimanê mader Anadilin derdî ve merakı
Zil da û di qelbê min de da der Gönümde filizlendi ve şahlandı

Birinci bölümün dördüncü bendinin ilk 12 beyti nasihat ve pendlerden oluşmaktadır. 13. Beyitten sonra şair direkt olarak sözlüğüne giriş yapmaktadır. Buradan bölümün sonuna kadar Türkçe-Kürtçe kelimelerin yoğun bir şekilde işlendiği sözlüğün temelini teşkil eden bölümüdür. Sözlüğün başladığı bu ilk beyit şöyledir:

Vaat belên û üvez jî melşe

Yarık tu bizane ew jî qelş e

Eserin ikinci bölümü 7 alt bölümden oluşmaktadır. Bu bölüm tamamen Kürtçe-Kürtçe olarak hazırlanmıştır.

Sözlüğün müstakil bir girişi bulunmamaktadır. Önsöz biraz uzun tutularak giriş görevini görmektedir. Müellif önsözünü nesir olarak kaleme almıştır. Bu sebeple eserin başladığı ilk bölümde *besele*, *hamdele* ve *salvele* bulunmaktadır. Eserin yazılış sebebi de yine giriş bölümünde yer almaktadır. Naat ve münacat kısmı da birinci bölümün ikinci bendinde yer almaktadır. Müellif eserini direkt olarak bitirmektedir. Sözlüğün bittiği nokta eserin bittiği noktadır. Yani müellif eserine ilaveten bir *hatime* yazmamıştır. Bu da klasik manzum sözlük geleneğine uymayan bir durumdur.

Sözlüğün her bir bölümünün girişinde en az bir en fazla yedi beyit dini bazı nasihatleri içermektedir. Müellif bu nasihat ve didaktik beyitlerden sonra Türkçe- Kürtçe kelimelerin karşılıklarını ihtiva eden beyitlere başlamaktadır. Bölümün sonuna kadar da sözlük bu şekilde devam etmektedir.

Beyitlerde yer alan Türkçe kelimeler bold/siyah olarak gösterilmiş ve Kürtçe kelimeler de italik olarak yazılmıştır. Arada kalan ek, edat ve bağlaçlar ise normal şekilde

yazılmıştır. Bu da sözlüğü şekilsel olarak daha okunaklı ve anlaşılır kılmaktadır.

Cizîrî, son dönemin Türkçe ve Kürtçe şiirlerinde aruz veznini kullanabilen ender şairlerimizdendir. Elbette bunda şairlik yeteneğinin yanı sıra Arapça ilmi başta olmak üzere belagat (bedî', beyan ve me'anî) ve aruz ilmine olan vukufiyetinin etkisi büyüktür. Bu nedenle edebiyatın serbest türleri ve özellikle serbest şiirin hâkim olduğu bu dönemde klasik üslupla ve iki dilde şiirleri aruz vezninde buluşturmak gayet derecede önemli ve kıymettardır.

Eserin ana ve alt bölümlerine baktığımız zaman şairin birçok vezni kullandığını görmekteyiz. Her beyitin aruz vezni ilk sayfasının altında dipnot olarak belirtilmiştir. Toplam 5 adet aruz kalıbı kullanılmıştır.

Sözlüklerde edebi sanatlara pek rastlanmaz. Çünkü bu tür sözlüklerde asıl maksat ölçü ve kafiye kurallarını ihlal etmeden eş anlamlı sözcükleri beyitlerin içine düzenli ve uyumlu bir şekilde yerleştirmektir. Bu hem güçtür hem de dil zevki, edebi birikim, dilde uzmanlığı gerektiren bir durumdur aynı zamanda. Ancak şairler genelde eserlerinin giriş bölümlerinden *behmele*, *hamdele* ve *salvele* bölümleri ile konunun başındaki pendvari ve şiretamiz beyitlerde edebi yanlarını ortaya koymuşlardır. İşte bu bölümlerde bazen edebi sanatlara rastlamak mümkündür. Cizîrî'nin elimizdeki bu manzum sözlüğe baktığımızda bahsi geçen bölümlerde özellikle teşbih, tezat, istiare ve az sayıda mübalağa sanatına rastlamak mümkündür.

Bölüm bazında tablo şeklinde kullanılan bölüm başlıkları, bölümlerin beyit sayıları ve aruz vezinleri şöyledir:

Tablo 6-7

BİRİNCİ BÖLÜM				
Bölüm	Bölümün Adı	Beyit Sayısı	Vezin	Örnek Beyit
1	Benda Yekem: Pesnê Xwedê	14	Mef'ûlu/ Mefâ'ilun/Fe'ûlun	Destpê dikim ez bi navê Ellah Meqsûd Ew e her ji bo me wellah
2	Benda Duyem: Gazî Bo Xwedê	21	Mef'ûlu/ Mefâ'ilun/Fe'ûlun	Ewwel tu yî bil jî wê jî Axir Batîn tu yî hem dijel wê Zahir
3	Benda Sêyem: Zîmanê Bêxwedî	45	Mef'ûlu/ Mefâ'ilun/Fe'ûlun	Derd û meraqa zîmanê madr Zil da û di qelbê min de da der
4	Benda Çarem: Tirkî-Kurdî Û Kurdî-Tirkî	1087	Mefâ'ilun/ Mefâ'ilun/ Fe'ûlun	Gotarbêj e hatip û spiker Muhasebeci bibêj berisger
5	Benda Pêncem	127	Mefâ'ilun/ Mefâ'ilun/ Mefâ'ilun/Mefâ'ilun	Ji bo hêşîn bibêj mavi , temel hîm hem jî hirç ayî Fizûlî ew dedikodu bo hücre tu bibêj şane
6	Benda Şeşem	210	Mefâ'ilun/ Mefâ'ilun/ Mefâ'ilun/Mefâ'ilun	Erênî ger olumlu bit, neyînî de olumsuz bit Dê xunkarî bibit batman , xwê ya Kurdan jî dê tuz bit
7	Benda Heftem	5	Mefâ'ilun/ Mefâ'ilun/ Mefâ'ilun/Mefâ'ilun	Melankoli bipirsî tu wê maxolanî tu zane Bulamac navê malêzê, yumuşaklık jî nermî ye
8	Benda Heştam	12	Mefâ'ilun/ Mefâ'ilun/ Mefâ'ilun/Mefâ'ilun	Bo rîzgar ölçer ê bapîv, betal tu bêj bo iptal e Xezûr navê kaymbaba û hem yurtluk jî şunwar e
9	Benda Nehem	17	Mefâ'ilun/ Mefâ'ilun/ Mefâ'ilun/Fe'ûlun	Ger giramî bêjî saygî , dê onaltî şazde bit Kültür ê de çand bizanî, hem jî saat demjimêr
10	Benda DEHEM	553	Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilun	Acılı nav lê ku tûj e, saç kavurma qelîsêl Rewneq ihîşam û görkem , tantana jî tertepêl
11	BENDA YAZDEHEM	372	Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilun	Tazminat ziyânî zane, zivînek jî döne meç Katîlê xwînî bibêje, festivalê mihrican
12	BENDA DOZDEHEM	111	Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilun	Bo sıradan bêj remaqî, hem ketûber, jirêzê Tevkujî ew katliam e, navê ortak nîvekar
13	BENDA SÊZDEHEM	40	Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilun	Sêlûbêl ger keşmekeş bit, dê bikir bit müşteri İnce bağırsak bipirsî, bêje bimbar û kiper
14	Benda Çardehem	13	Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilun	Haklyê mafdar bibînî, eldiven dê bit lepik Bahşîş ê bexşîş dê bîni, borçluyê deyndarî tû
15	Benda Panzdehom	45	Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilatun	Kurtuluş rizgarî nav e, sırke rişk Hapsînk ez bo te bêjim navê fişk
16	Benda Şazdehem	12	Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilun	Veşelandîn bû soyummak , uyuşuk jî tevîzî Şebîkîn bêje bo donmuş , jî bo çürüke rizî
17	Benda Hevdehem	12	Mustef'ilun/ Mustef'ilun/ Mustef'ilun/ Mustef'ilun	Şaka leq e, nokta deq e, fakih feqe, öd zendeq e Püsür tiral, güzel delal, terral delal, tas tarik e

18	Benda Heyjdehem	42	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Qantir digel wê hêstirê bo herdûkan katır bibêj Hêşin yeşil , hefsar yular , hatir bizan ew xatir e
19	Benda Nozdehom	36	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Gezmek gerr e, kafa ser e, lazım gere, sarı zer e Yumak gilok, gezgin gerok, hindi elok, sağır kerr e
20	Benda Bîstem	18	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Keklik kew e, uyku xew e, asla hew e, ayran dew e Bacı xwih e, aywa bih e, kulak guh e, odur ew e
21	Benda Bîst û Yekem	31	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Üzüm tîrî, kasım çirî, yırtık dirrî, uçmuş firrî Adlı binav, para dirav, hem öd zirav, stûr kalm e
22	Benda Bîst û Duyem	10	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Faktör pêkar, ıysız bêkar, bölicü ew yê parvekar Kişi kes e, marul xes e, kışık kese, parça qet e
23	Benda Bîst û Sêyem	6	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Hêvi umut , girgin somut, çotran kurut , şenber somut Rabes tutum , dizgar tulum , tevger tutum , hilm soluk e
24	Benda Bîst û Çarem	42	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Son dawî ye, hewl şaşı ye, derk tu bibêj bo algı ye Kolay sıvık, çubuk şivık, hafif sıvık, kênc etki ye
25	Benda Bîst û Pêncem	38	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Biber îsot, şimsir kevot, giya ye ot , doksan e not Kurgan girik, gırtlak qirik, dostik kırık , pirg sürfe ye
26	Benda Bîst û Şeşem	57	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Uyuz keno, dalga şepol, kırıklı çilî, zimhêr gıda Şişmek pifin, tümü tevek, tümsek qilom, boxrı vida

İKİNCİ BÖLÜM				
1	Benda Yekem	141	Mef'ûl/ Mefâ'ilû/Fe'ûlun	Qızık ku mezin be bêj ciwanik Xeynê wê hinek dibêjne canik
2	Benda Duyem	12	Mefâ'ilun/ Mefâ'ilun/ Mefâ'ilun/Mefâ'ilun	Jina xalê bizan ew xalejin hem ya dî xaloje Bo gamêşê temen yeksal dikarî nav biki koj e
3	Benda Sêyem	21	Mefâ'ilun/ Mefâ'ilun/ Mefâ'ilun/Mefâ'ilun	Cihê ku lê genim têtin firoştin ew elefxane3337- Eger tu şane'yê pîrskî bizan holka notirvan e
4	Benda Çarem	62	Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilun	Zayına seg hem berazan telîqin bo tê gotin Kêzika gû ger bipîrsi gogerîn bo tê gotin
5	Benda Pêncem	54	Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilun	Bablekan û şamîranê cihde û şincanêcan Hersêkan hevra meqamê reqs û govendê bizan
6	Benda Şeşem	23	Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilun	Hincirî ew lime lime ango qet qet bûyî ew Ger Hesidê tu bipîrsi xarinek dims hem jî ar
7	Benda Heftem	8	Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilat	Ew mirovê bêxîret bit qûngiran Yê bizanîr rê nîşan dit ew rêzan
Toplam Beyit Sayısı		3297		

Sözlükte Bulunan Kelime Sayısı	
Kürtçe	Türkçe
13.104	8.268

Sonuç

Klâsik Kürt edebiyatı alanında manzum sözlük geleneği konusunun ihmal edildiğini, üzerinde gereken çalışmaların yapılmadığını ve bu alanın araştırmacılar için bakir bir alan olduğunu söylemek gerekir. Biri Farsça-Kürtçe, biri Türkçe-Kürtçe ve diğerleri ise Arapça-Kürtçe olmak üzere toplam 8 adet manzum Kürtçe sözlük bulunan ve yapılacak yeni akademik çalışmalarla bu alandaki sayının artabileceği kanaatindeyiz. Çalışmamıza konu olan sözlük, son yılların bir telif ürünü olmasına rağmen hem aruz vezni başarıyla uygulanmış hem de kelimeler ustaca seçilmiştir. Bu açıdan alanında ilk olmasına rağmen başarılı ve kendini okutturan bir eserdir. Kanaatimizce hem bu tür çalışmaların sayısı artmalı hem de bu tür çalışmaların tanıtımı daha çok yapılmalıdır. Türkiye’de bu tür sözlük çalışmalarının iki dil arasında önemli bir köprü görevi göreceği de muhakkaktır. Bu açıdan da çalışmaya konu edilen eser hem Türk edebiyatı hem de Kürt edebiyatıyla ilgilenenler için özellikle başvurmaları gereken bir kaynaktır. Ayrıca incelemeye konu edilen bu eserin tarihteki konumuyla ilgili şu sonuçları da tespit etmek mümkündür.

Bu sözlük Kürtçe manzum sözlükçülük çalışmaları arasında basılı olan ve basım tarihi günümüze en yakın sözlüktür.

Sözlük aynı zamanda modern Kürtçenin en çok kelime barındıran manzum sözlüğü olması açısından önemlidir.

Nûbihara Mezinan sözlüğü manzum Kürtçe sözlükler içinde büyükler için yazılan ilk ve tek örnektir. Bunun dışındakilerin tamamı çocukların eğitimine dönük olarak hazırlanmıştır.

Mevcut kelimeleri itibariyle en kapsamlı ve en büyük manzum Kürtçe sözlüktür.

İlk ve tek manzum Türkçe-Kürtçe sözlüktür.

Kaynakça

- AKYÜREK, A. R. (2003). *Tuhfe-i Remzî*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- AYKAÇ, S. (2015). *Mela Mehmud Tîruwayî û Ferhenga Wî Ya Menzûm*, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- CİZİRÎ, D. (2015). *Nûbihara Mezinan*, İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- DEĞİRMENÇAY, V. (2013). *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- GIYNAŞ, K. A. (2015). “Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tufetü’l-İhvân Hediyetü’s-Sıbyân”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.8, S.41, s.154-163.
- İLHAN, S. (1997). *Şemsi Cevâhirü’l-Kelîmât* (Mukayeseli İnceleme). Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İMAMOĞLU, A. H. (1993). *Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şâhidî’nin Sözlüğü* (İnceleme Metin), Erzurum: AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).
- İMAMOĞLU, A. H. (1993). *Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şahidî’nin Sözlüğü*, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum: Basılmamış Doktora Tezi.
- İNCE, Y. (2002). “Manzum Sözlükler ve ‘Şemsi’nin Cevâhirü’lkelîmât’ı Üzerine Bir Dil İncelemesi”, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.
- KARAİSMAİLOĞLU, A. (1990). “Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Remzi”, İstanbul: Milli Kültür, s. 60-61.
- KILIÇ, A. (2005). “Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân”, Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Abdülkadir Karahan’a Armağan) 6-7 Mayıs 2005 Şanlıurfa, (hzl.: Eyüp Azlal, Necmi Karadağ, M. Emin Karahan), Şanlıurfa: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları: s. 186-189.
- MİNORSKY, V. (1997), “Kürtler”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Eskişehir: MEB Yayınları.
- ÖRS, D. (2012). “Reşîdüddin Vatvât”, *DİA*, C. 42, s. 574.
- ÖZ, Y. (2010). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Ankara: TDK Yayınları.

ÖZTÜRK, M. (2015). “Manzum Sözlüklerden Sübha-i Sıbyân ile Kürtçe’deki İlk Manzum Sözlük Nûbehara Biçûkan Arasında Bir Karşılaştırma”, Mardin: The Journal of Mesopotamian Studies, C: 1/1, s. 5.

PERTEV, R. (2012). *Mîrsadul Etfal (Şahrahê Kudekan) Ferhenga Menzum a Kurdî-Farîsî*, İstanbul: Nûbihar Yayınları.

ŞEYH MARUF NODEYÎ, (1953) *Luxetnameyê Ehmedî*, Süleymaniye; Irak: Jiyân Yayınları

YILDIRIM, K. (2008). *Ehmedê Xanî Külliyyatı Nûbehara Biçûkan*, İstanbul: Avesta Yayınları.

YURTSEVEN, N. (2003). *Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Manzum Lügatler ve Sünbülzâde Vehbî'nin Nuhbe'si*, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara: Basılmamış Doktora Tezi.